

Алла Третьяченко

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА ПІДПАЛОГО

Досліджено специфіку жанрової системи літературної спадщини українського поета Володимира Підпалого. Зосереджено увагу на аналізі найбільш репрезентативних жанрів творчості письменника.

Ключові слова: жанр, посвята, сонет, елегія, дума, поема.

Проблема літературних родів і жанрів уже понад два тисячоліття є предметом прискіпливої уваги дослідників – від античних до сучасних.

Серед українських літературознавців ХХ-ХХІ століття до питання окреслення жанру звертаються О. Галич, Р. Гром'як, Ю. Ковалів, А. Ткаченко та ін.

Жанрова теорія знаходить своє постійне вдосконалення і доповнення, хоча до остаточної визначеності ще далеко. Одна з ключових проблем генології – це те, що не існує єдиного визначального критерію для жанрового визначення і поділу. Тому застосовується перехресна класифікація з урахуванням родової належності, тематики, прозової чи віршованої форми, композиційних особливостей тощо. Часто для різних жанрів домінують різні із названих чинників. Тому, наприклад, автори “Літературознавчого словника-довідника” не дають дефініції категорії жанру, відбуваючись загальниковими означеннями і послуговуючись зверненням до конкретних прикладів: “Літературний жанр – тип літературного твору, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу, класифікує літературні твори за типами їх поетичної структури... Класифікацію підвидів проводять то за змістовою ознакою (історичний роман, духовний роман, роман жахів), то за композиційною чи версифікаційною особливістю твору (сонет, рондо), то за сукупністю ознак і особливостей (мадригал, хоку)” [1, с. 417–418]. Такий самий загальноніково-неозначений характер має стаття “Жанр літературний” і в “Словнику...” В. Лесина й О. Пулинця [2, с. 127–128].

У літературі ХІХ–ХХ століть “жанрові категорії втрачають чіткі обриси, моделі жанрів у більшості своїй розпадаються” [3, с. 249]. Жанрові структури стають гнучкими, позбавляються канонічної строгості. За словами В. Халізева, “література останніх двох століть (особливо ХХ ст.) спонукає говорити також про наявність у її складі творів, зовсім позбавлених жанрової визначеності. Таким чином, жанр “все більше витісняється на периферію художньої цілісності твору” [4, с. 197]. Цей процес охопив передусім лірику, про що свідчать визнання безуспішності спроб створити універсальну класифікацію ліричних жанрів [5, с. 15].

Метою нашої статті є розкриття жанрових та стильових особливостей поетичного доробку поета-шістдесятника Володимира Підпалого.

Характерна особливість творчості В. Підпалого – широта тематичного і жанрового діапазону. Увійшовши в українську літературу як поет-лірик, В. Підпалий опанував багато форм і різновидів ліричних творів. Широко репрезентовані в доробку митця найрізноманітніші ліричні модифікації: елегія, сонет, сонетоїд, балада, притча, пейзаж, етюд, присвята, експромт, спомин, епіграма та ін.

Вірші, які можуть бути класифіковані як *посвяти*, В. Підпалий творив уздовж усього творчого шляху, і в різні роки цей жанр у його доробку був більш-менш однаково продуктивним.

Поет не давав своїм творам жанрового визначення “посвята”, але на їхню належність до цього жанру вказувала назва твору чи підзаголовок. Так, у першій збірці “Зелена гілка” з назви вірша “Матері” логічно зробити висновок про його присвятний характер. Підзаголовок ще одного вірша з цієї самої збірки “Початок сільського дня: В. Плачинді” також спонукає до залічення його до поезій-посвят. Особливо багато таких творів, які за жанром можна вважати посвятами, у другій і третій збірках В. Підпалого: у “Повесінні” – це “Пам’яті Ю. Яновського”, “Соняшники: Ів. Драчеві”, “На вінок Лесі Українці”, “Пам’яті М. В. Лисенка”, “Сестрі Наді”, “Після дощу: Тамілі”, у “Тридцятому літі” – “Кінь: Євгенові Гуцалу”, “М. Т. Рильському”, “Художник: Пам’яті автора казки «Хо»”, “Верба (Міно́р): Ліні Костенко”. Є вони і в останніх збірках поета: “До дочки”, “Смерть і любов: Лікарям Лесі та Миколі Глейовим” (“Сині троянди”).

Проте зазначені вище твори і ще багато інших об’єднуються в жанр присвят хіба що своїми назвами чи присвятними підзаголовками. Натомість за версифікаційним оформленням, мотивами, проблематикою вони між собою надзвичайно різні, класифікувати їх можна дуже умовно і на дуже велику кількість груп, у яких будуть різноманітні об’єднувальні чинники. В епіграмах чи у вірші “Матері” таки звеличуються, відповідно до жанру, їх головні образи-персонажі. Значна частина присвят побратимам-поетам чи наставникам-

класикам указує, інколи окремими і прихованими штрихами, на спорідненість поглядів на мистецтво (“Сонет про свічку і сонет: В. Забаштанському”), навколишній світ (“Кінь: Євгенові Гуцалу”), призначення людини (“Оповідання про Сіль і Сонце: Пам’яті Василя Симоненка”, “Сурмач: Пам’яті Ю. Гагаріна”, “Рубіж: Борисові Олійнику”), спільність мотивів (“Верба (Мінор): Ліні Костенко”, “Відлига: Петру Засенкові”), образів (“Соняшники: Ів. Драчеві”), прийомів тощо. Інколи ця спорідненість є просто творчим виявом вдячності, любові до найближчих (“Сестрі Наді”, “Після дощу: Тамілі”, “Либідь: Дружині”, “До дитинства”, “Моїй матері”, “Доньці”, “Вікно: Сестрам”, “Місячна соната: Коханій”, “До дочки”) тільки за те, що вони є у поетовому житті, спогадами про спільні пригоди, переживання, труднощі, які довелося пережити.

Поступово у творчості В. Підпалого все частіше використовуються класичні жанри, що характеризуються чітко визначеними генологічними рисами: сонет, елегія, балада, етюд. І якщо балади й етюди у доробку поета з’являються принагідно, не перевищуючи десятка, то сонети й елегії були доволі продуктивними і навіть визначальними у певні періоди творчого шляху. Спочатку стрімко зростає кількість сонетів у збірках поета, згодом – елегія, що стає домінуючим жанром в останніх збірках В. Підпалого.

Перший *сонет* (під такою самою назвою “Сонет”) був опублікований ще у збірці “Повесіння”. Він був єдиним на дві перші збірки і тому видавався ледь не випадковим у творчості Володимира Підпалого. Проте вже у наступній збірці “Тридцять літ” жанр сонета стає одним із ключових, кількісно становлячи більше третини всіх віршів – п’ятнадцять із сорока трьох. Такий сплеск популярності сонета в доробку поета швидко проходить, до нього В. Підпалого згодом знову звертається тільки принагідно.

Безперечно, найбільшим прибічником і популяризатором сонета в українській літературі кінця 1950 – 1960-х років був Дмитро Павличко, до цього жанру зверталися й інші поети (Микола Вінграновський, Ігор Калинець, Ліна Костенко та ін.). Видається, що саме творчість Д. Павличка була основним поштовхом для того, щоби сонет став продуктивним у творчості шістдесятників.

За мотивами, тематикою сонети В. Підпалого найрізноманітніші, традиційних творів про кохання серед них не так уже й багато – це “Сонет форми” і триптих “Сонети зимової фантазії”. Однак мотиви кохання давно вже перестали бути непорушно канонічними. Відходив від них ще сам родоначальник петрарківського сонета – Франческо Петрарка, звертаючись до актуальних проблем сучасності (класичний приклад – “Моя Італія”). Якщо говорити про традиції української літератури, то сонетний тематично-мотивний репертуар надзвичайно розширив Іван Франко – до політичних, філософських мотивів.

У Володимира Підпалого значний сонетний доробок, але творів цього жанру в нього значно менше, ніж в І. Франка, М. Рильського чи Д. Павличка, тому і спектр мотивів не такий широкий, як у цих поетів. Проте не можна вважати також цей спектр вузьким. У його сонетах можна вказувати на поезізацію коханої, її звеличення (“Сонет форми”), на традиційне для В. Підпалого філософське узагальнення пейзажних замальовок (“Сонет”, “Сонет знахідки”, “Сонет перед світанням”, “Вечірній сонет”, “Сонетоїд”) і власних роздумів (“Сонет тридцятого літа”), на переосмислення вітчизняної та світової історії (“Скіфські сонети”), на перегук між минулим, сучасністю і майбутнім (“Сонет про Батьєву гору”).

Проте якщо говорити про форму сонетів Володимира Підпалого, то багато з них, як і “Сонет”, радше варто залічувати до сонетоїдів, бо поет періодично порушує строфічний поділ чи малюнок римування традиційного шекспірівського сонета, хоча й орієнтується на нього.

Після “Тридцятого літа” поет майже перестав звертатися до жанру сонета. Натомість поступово в його творчість починає входити *елегія*, що з часом перетворюється на домінуючий жанр у доробку Підпалого останніх років життя. Як і у випадку з сонетами, немає проблеми з жанровим визначенням елегій, бо поет сам дає відповідні маркери у назвах творів. Перші два твори з чітким визначенням “елегія”, написані 1969 року, з’являються у збірці “Вишневий цвіт” (“Елегія на березі Дніпра” і просто “Елегія”).

Значна частина творів цього жанру, попри розмитість генологічних ознак, легко ідентифікується читачами як елегії, або ж читач відзначає наявність елегійних струменів у віршах, тому не завжди вони потребують авторського жанрового маркування. Попри органічну елегійність власної поезії, в певний момент В. Підпалого вирішив за потрібне акцентувати увагу на елегійній жанровій сутності окремих своїх творів, на тому, що вони не просто містять окремі генологічні елементи, але задумувалися і творилися саме як елегії. Після двох творів цього жанру в “Вишневому світі” абсолютне домінування елегії настає у збірці “Синя птиця” (на зразок великої концентрації сонетів у збірці “Тридцять літ”): всього у “Синій птиці” 35 елегій. У “Синій троянді” їх уже значно менше, хоча й чимало – десять. У “Берегах землі” твори з авторським жанровим самовизначенням “елегія” відсутні, щоби потім настав черговий спалах концентрації цього жанру: всі десять поезій циклу “Поточене горем серце” названі елегіями.

Елегія у доробку В. Підпалого не стала випадковістю. З одного боку, цей жанр отримав “нове життя” у творчості шістдесятників. Елегія стає продуктивним жанром у творчості

М. Вінграновського, А. Костенко, І. Світличного, В. Стуса. Медитативний характер, смуток, роздуми, притаманні елегіям, власне елегійність як поняття, що вже давно вийшло за генологічні межі та стало загальноживаним словом на означення людської настроєності, також органічно вписуються у загальні настанови й риси “тихої поезії”. У цьому сенсі абсолютна більшість поезій Володимира Підпалого позначена елегійністю. З другого боку, елегія стає співзвучною із внутрішніми переживаннями поета, його “думами” з приходом смертельної, невідвортної хвороби. Невипадково центральними в елегіях Підпалого стають мотиви пізнання сутності буття, свого неповторного сліду на землі, підбиття підсумків прожитого і пережитого, що за звичайних умов було б дещо дивним для 33–37-річної людини – за мірками ХХ ст., молодой, в повному розквіті сил.

Як уже зазначалося, кожній елегії поет дає назву. Назва може вказувати на тематику, на сутність мотиву чи настроєності, а може бути метафоричним чи метонімічним образом, який викликає здивування від несподіваного повороту внутрішньої дії. Так, назва “Елегія про книгу” створює певний “горизонт очікування”, що йтиметься про значення книги чи літератури в житті людини або поета. Однак з’ясується, що у творі йдеться про підбиття життєвого підсумку, про перегляд прожитих днів, кожен із яких називається окремою сторінкою у книзі життя (“Не книгу див гортаю – книгу днів”).

Елегії В. Підпалого різні за обсягом. Це можуть бути перлини-мініатюри на дві строфи-катрени (абсолютна більшість елегій Володимира Підпалого написана катренами з перехресним римуванням; інколи ці катрени наближуються до фольклорних ліричних пісень за рахунок холостої рими у першому–третьому версах), як “Місячна елегія”, “Степова елегія”, “Елегія про пам’ять”, “Спекотна елегія” та ін. Парадоксально: “Місячна елегія” написана двостопним ямбом, але за рахунок такого енергійного розміру втрачається елегійний смуток чи, тим паче, скорбота. Тільки заключні слова “пропав, як голка...” вносять світло-ностальгійні нотки у текст.

Яскравими зразками елегійної медитативності є “Степова елегія”, наприклад, чи “Елегія про пам’ять”. У “Степовій елегії” відтворюється зовсім не осінній чи зимовий пейзаж, не дощова чи похмура погода, як звично для елегій. “Ще тільки почалося літо...”, проте спека, тривале бездощів’я, безвітрянність, блискавиці, що віщують жадані опади, вибудовуються в такий асоціативний ряд, який викликає враження “прив’ялості” емоцій і почуттів на зразок того, як “в’яне вже луговина”. В “Елегії про пам’ять” поет бере “найперше, те, що спостеріг...”: відтворює прикмети ранньої весни, загалом ніби радісно-оптимістичні, хоча насторожує повторюване “вже” на початку другого і третього рядків. На медитативно-розмисловий лад налаштовує і п’ятистопний ямб вірша. Остаточно стає зрозуміло, що перед нами таки справжня елегія, у двох останніх рядках, які стають оказіональною антитезою до попереднього тексту поезії: “[...] але ранковий на Дніпрі туман, / мов перший сніг, – і тане, і дивує...”, тобто зимову тужливо-ностальгійну настроєність ліричний герой схильний убачати навіть у весняному тумані.

Як уже задувалося, найбільша за обсягом серед творів цього жанру “Канівська елегія”. Ця поезія – відтворення Підпалом уявних найзаповітніших мрій Т. Шевченка про життя у рідному краї, в облюбованому закутку Канівщини. Не можна стверджувати, що п’ятистопний ямб обов’язково пов’язується з ностальгійно-тужливою настроєністю, але прикметно, що “Канівська елегія”, як і більшість творів поета цього жанру, написана тим самим розміром. Великий обсяг – чотирнадцять катренів (останній незавершений, розбитий на два фрагменти строф) дає змогу скористатися більшою кількістю зображально-виражальних засобів настроєтворення. Ключовою серед них видається анафора “Тут – буде хата. Там – садок вишневий”, яка проходить через шість строф і відлунує в середині ще одного катрена. Зрозуміло, що ремінісценція “Садок вишневий коло хати...” чітко сприймається всіма читачами, але значно більше вона говорить для тих, хто знає: мрії Шевченка про свою “хату” так і не були зреалізовані.

До елегії у творчості В. Підпалого дуже близький жанр думи (насамперед ідеться про “Сковородинські думи”), який орієнтується не стільки на класичну фольклорну думу, скільки на дуже поширений у поезії романтизму жанр думки. Не останню роль відігравали також ремінісценції Шевченкового “Думи мої, думи мої...”. На таку думку наштовхує також і те, що поезії “Сковородинських дум” мають переважно додаткове піджанрове визначення – елегія, казка-загадка,

драматичний етюд, реквієм, диптих, поема. Традиційна елегійність творів Підпалого знаходить відображення в його “думах”, як і філософсько-медитативний їх характер. Проте над філософсько-медитативним струменем у них починає домінувати філософсько-розмисловий струмінь, що дає підстави поетові об’єднувати загальною назвою “думи”, твори з різними зазначеними вище уточненнями жанрового різновиду.

Поряд із використанням класичних, канонічних жанрів поет вдається до рідко вживаних або ж творить власні різновиди ліричних творів. Доволі часто це можуть бути жанри, які беруть родовід із модерністської літератури на зламі ХІХ–ХХ століть і органічно вписуються в контекст “тихої лірики” загалом і медитативної елегійності поезії В. Підпалого зокрема. Це, насамперед, назви жанрів, які вказують на фрагментарність, найчастіше запозичені з живопису чи музики: етюд (“Етюд”, “Зимовий етюд”), експромт, соната, мінор, варіація, пейзаж, антитеза (кожен із цих жанрових різновидів у творчості В. Підпалого

має вірш із відповідною назвою). Крім того, можна говорити про те, що фрагментарність етюда, експромта чи варіації можна простежити у багатьох інших творах поета, яким він не дає відповідної назви чи жанрового означення.

Володимир Підпалый умів органічно поєднати лірику, драму та епос. Він відомий як автор кількох поем (“Голубе кладовище”, “Поклик роду”, “Змагання Григорія Сковороди”, “Повернення в Кавраї” та ін.). Письменник вдається до пошуку жанрових форм своїх творів, які ідентифікує як поема-іронія (“Одна ніч подорожі з Генріхом Гейне по Західній Німеччині”), поема-мініатюра (“Зорі”).

Поема “Слово о полку Ігорів (Фрагменти)” В. Підпалого є поетичним переспівом літературної пам’ятки XII ст., одного з найвизначніших у художньому значенні творів давньоукраїнської літератури – “Слово про похід Ігорів”. М. Домчук зауважує, що цей твір “у жанровому визначенні тяжіє до ліро-драматичних сцен” [6, с. 360].

Дослідження особливостей жанрово-стильової природи поем В. Підпалого свідчить, що поеми письменника – це оригінальні художні вияви авторської індивідуальності, що їх демонструють потужні можливості жанру, переконують у невичерпності його ідейно-естетичного потенціалу. Кожна поема є синтезною структурою, становить жанрово-стильову єдність.

Характерною особливістю творчого доробку Володимира Підпалого є широта жанрового діапазону. Увійшовши в українську літературу як поет-лірик, митець опанував багато форм поетичних творів. На рівні жанрових структур він, як і М. Рильський, віддавав перевагу елегіям, сонетам, стислим медитативним верлібрам. Та незважаючи на це, у своїй поетичній творчості письменник використовував різноманітні жанри – від фольклорних і класичних до сучасних. Таке жанрове розмаїття свідчить про високий рівень художньої майстерності митця, його органічний зв’язок із попередніми здобутками і новаторство у царині лірики.

Література

1. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром’яка, Ю. Коваліва. — К. : ВЦ “Академія”, 1997. — 752 с.
2. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. — К. : Радянська школа, 1971. — 486 с.
3. Уэллек Р. Теория литературы / Рене Уэллек, Остин Уоррен; [пер. з англ.]. — Москва : Прогресс, 1978. — 324 с.
4. Хализев В. Теория литературы / В. Е. Хализев. — [4-е изд., испр. и доп.]. — Москва : Высш. шк., 2005. — 405 с.
5. Волкова Т. Проблема жанра в лирике (На материале современной русской и украинской поэзии) / Т. Волкова. — Львів: Світ, 1991. — 188 с.
6. Домчук М. Міф і реальність 60-х років ХХ ст. в поемі В. Підпалого “Перунія” (“Голубе кладовище”) / М. Домчук // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наукових праць. — Вип. 108. Слов’янська філологія. — Чернівці : Рута. — 2001. — С. 69–75.
7. Підпалый В. О. Золоті джмелі: вибрані твори / упоряд. та прим. Н. А. Підпалої; худож. оформ. К. І. Сулими. — К. : Твім інтер, 2011. — 560 с.

This article examines specific genre of literary heritage of Ukrainian poet Volodymyr Pidpaly. Attention is focused on the analysis of the most representative genres of the writer.

Keywords: genre, dedication, sonnet, elegy, poem.